

לשון הרע בתקשורת מודרנית | צוריאל הורוביץ הרב אליעזר מלמד וקבוצת 'ערוץ 7' כמודל הלכתי רלוונטי

אָתוֹס התקשורת החופשית עומד בלב השיח הציבורי כבר כמה מאות שנים. תומאס ג'פרסון אמר "חירותנו תלויה בחופש העיתונות, ואם חופש זה יוגבל לא נוכל להתקיים", ובכך נתן ביטוי לרחשי ליבם של רבים בני העולם המודרני. סופרלטיבים רבים מודבקים לתקשורת ההמונים - "כלב השמירה של הדמוקרטיה" ו"הרשות הרביעית" הן דוגמאות מייצגות. הביטוי "אור השמש הוא המחטא הטוב ביותר" מתגלגל על כל לשון בטבעיות.

למרות האפשרויות המפלצתיות שנולדו בעשור האחרון יחד עם הרשתות החברתיות, שגובות מחיר נפשי (ולעתים אף חיי אדם ממש) ממיליארדי משתמשיהן בעוצמתן הבלתי-מרוסנת, שיח של הגבלה או צנזורה סביב כלי תקשורת זה או אחר ייענה תמיד באזכורים כמו "משטרים אפלים" ו"מקארתיזם". אנו יודעים לספר על העלויות הגבוהות של התקשורת החופשית, אך לא חולמים להצר אותה. בעולם פוסט-טראומטי שעוד מלקק את פצעי ההרס שגרמו

¹ תודתי לרב אליעזר מלמד ולידידי רוני מרטן שעברו על הגרסה הראשונית של המאמר והעירו הערות יקרות. לתגובות: horowitsuriel@gmail.com

האידאולוגיות הגדולות, שנעזרו בצנזורה ובהשתקה של דעות שונות, אפשרות של נגיסה כלשהי בחופש העיתונות היא בגדר מחשבת פיגול נואלת.

לא לחינם טיפס לו ערך העיתונות החופשית במעלה סולם הערכים המערבי. כוחה של תקשורת ההמונים החופשית גויס פעמים אין-ספור לתועלות ציבוריות ואישיות, והציבור הרחב מסתנוור מאפשרויות המגן העוצמתיות שהיא טומנת בחובה. יתרה מזאת - אפילו איום בלבד בפרסום תקשורת מסוגל לחולל פלאים נוכח עושי עוולה שמסרבים לתקן את דרכיהם. אכן, קשה להמעיט בערכה ובחשיבותה של תקשורת ההמונים. הדוגמאות לחשיבותה של התקשורת רבות מספור:

- א. בשנת 1894 הופלל הקצין היהודי-הצרפתי אלפרד דרייפוס בעוון בגידה בצרפת. הוא נשפט במשפט צבאי תוך שימוש בראיות מזויפות, דרגותיו נשללו בטקס פומבי משפיל ואחר גורש לאי השדים כדי לרצות שם את עונשו עד אחרית ימיו. אמיל זולא, סופר ופובליציסט צרפתי ידוע, פרסם בעיתון "ל'אורור" מאמר בשם "אני מאשים" בו הוא מחה נגד העוולות שנעשו לדרייפוס. בעקבות התהודה הציבורית הגדולה שגרר אחריו המאמר, עבר דרייפוס משפט נוסף שבסופו זוכה מכל פשע. סיפורו של דרייפוס נתפס כסמל למאבק באנטישמיות, אולם באותה מידה הוא שימש נס לחובת המחאה על עיוותי המציאות והגביר את כוחו של הפרסום התקשורתי.
- ב. בחודש דצמבר של שנת 2002 התקבלה שיחת טלפון במוקד 100 של משטרת ישראל. על הקו היה אלי פימשייין, שסיפר כי בתו, הודיה קדם, נעלמה. אחרי פנייה של פימשייין לציבור הרחב דרך אמצעי התקשורת שיעזרו בחיפושים אחר הודיה יצאו אלפי אזרחי ישראל לחיפושים אחר הודיה. לבסוף התברר שפימשייין רצח את בתו כדי לנקום באשתו-לשעבר. ההתגייסות הציבורית למען הודיה התאפשרה אך ורק בזכות הפנייה לציבור בתקשורת.
- ג. מחאה חברתית גדולה שטפה את רחובות ישראל בקיץ 2011. באחת ההפגנות התאספו יחד למעלה מ-300 אלף איש כדי להפגין נגד יוקר המחייה. קשה להאמין שמחאה בסדר-גודל כזה הייתה יכולה להתרחש

בישראל אלמלא התקשורת הישראלית הייתה תומכת במחאה באופן אגרסיבי מראשיתה.

כוחה של התקשורת עצום והשפעתה חיובית בתחומי מגוונים - מהודעות ביטחוניות וחיידושים רפואיים, דרך עדכונים עסקיים והתפתחויות פוליטיות, עבור בהודעות בנושאים מדיניים ועד פרשנות לרוחות הנושבות בעולם. טלו אפילו אחד מהסעיפים הללו, ועולמו של היחיד יהיה חסר. החברה הדמוקרטית הכריעה לטובת קיומה של תקשורת חופשית, למרות המודעות לפגמיה. הצר שווה בנזק המלך, ושיח נטול-צנזורה עם סיכון לפגיעה עדיף בעיני רבים משיח שרשות כלשהי אָמונה על צנזורה.

בניגוד לרוח האוהדת לרעיון חופש הביטוי והפרסום, עיון בכתבי חז"ל והפוסקים לאורך הדורות מלמד על יחס חשדני הרבה יותר לדיבור נטול-צנזורה. דוגמה לדבר מופיעה בירושלמי פאה: "ארבע דברים שהם נפרעים מהאדם בעולם הזה והקרן קיימת לו לעולם הבא, ואלו הם: עבודה זרה, גילוי עריות ושפיכות דמים. ולשון הרע כנגד כולם".² לשון הרע מוגדר ברמב"ם: "[...] והוא המספר בגנות חברו אף על פי שאומר אמת".³ הרכילות מגונה אף היא: "המרגל בחבירו עובר בלא תעשה, שנאמר 'לא תלך רכיל בעמך' [...] עוון גדול הוא וגורם להרוג נפשות רבות מישראל, לכך נסמך לו 'ולא תעמוד על דם רעך' [...] אי זהו רכיל? זה שטוען דברים, והולך מזה לזה, ואומר 'כך אמר פלוני, כך וכך שמעתי על פלוני'. אע"פ שהוא אמת הרי זה מחריב את העולם".⁴ אם כן, סיפור דברים של אדם לחברו, אפילו אם דברים אלו אמת ואין בהם גנאי, הוא מגונה.⁵

מייצג מובהק לגישה השוללת דיבור, כמעט כל דיבור, אודות אדם אחר, הוא כמובן הרב ישראל מאיר הכהן מראדין (1893-1933). הרב ישראל מאיר, המכונה 'החפץ חיים' על שם ספרו הראשון העוסק בהלכות לשון הרע, היה מחשובי

² ירושלמי פאה פרק א', הלכה א'.

³ רמב"ם הלכות דעות פרק ז', הלכה ב'.

⁴ שם.

⁵ לתפיסתי ניתן ללמוד גישה הלכתית חיובית הרבה יותר כלפי סיפור דברים אודות אדם אחר, וארחיב על כך במאמר שיחפרסם בעתיד בעז"ה. כוונתי בפסקאות האחרונות לשרטט את הלך-רוח הרווח ביחס להלכות לשון הרע ורכילות ולא את תפיסתי הפרטית בסוגיה זו.

הרבנים באירופה בדור שלפני השואה. בספר זה דן החפץ חיים בהלכות לשון הרע ורכילות בצורה תקדימית ומקיפה ביותר. הספר התקבל בהתרגשות בכל מקום אליו הגיע, ועד היום זכה למאות ואלפי הדפסות חוזרות.

הגותו של החפץ חיים, שכתב מספר ספרים נוספים על תורת הלשון, שהמפורסם שבהם הוא 'שמירת הלשון', נתפסת כמקור המידע המרכזי לכל שאלה בתחום. רובן המוחלט של הפסיקות ההלכתיות בתחום לשון הרע במאה וחמישים השנים האחרונות מועתקות אחת-לאחת מהחפץ חיים. הבלעדיות הזו שניתנה לחפץ חיים בתחום ההלכתי המדובר היא תופעה יוצאת-דופן בעולם ההלכה.

פסיקתו של החפץ חיים בדיני לשון הרע נחשבת מחמירה ביותר. האיסור שהוא מטיל על אמירת דברי גנות על אדם אחר הוא מקיף ומוחלט. איסור זה לא חל רק על דברי שקר אלא גם על אמת גמורה, בין בעל-פה ובין בכתב, בין בדרך קבע ובין במקרה, בין לרבים ובין ליחיד, בין במפורש ובין ברמז, בין בפני חברו ובין שלא בפניו, בין אם האדם המדובר יפגע מזה ובין אם לאו. לא רק שאסור לספר לשון הרע, פוסק החפץ חיים, גם אסור לאדם להקשיב ללשון הרע או להאמין ללשון הרע.

מסלול ההתנגשות בין אָתוס התקשורת החופשית המערבי ובין דרישות המסורת היהודית נראה בלתי-נמנע, ואכן לאורך הדורות רבים מחכמי ישראל התייחסו לעיתונאות בהסתייגות ובזלזול. בדבריי הבאים אנסה להציג מתווה אפשרי לשתוף פעולה בין שני הצדדים, על בסיס משנתו ההלכתית והרעיונית של הרב אליעזר מלמד, רב היישוב הר ברכה ומחבר סדרת הספרים הפופולרית 'פניני הלכה'.

"הכלל החשוב ביותר בדיני לשון הרע, שמותר לספר לשון הרע לתועלת". כך פתח הרב אליעזר מלמד את דיונו בשאלת לשון הרע בעיתונות, כאשר ענה לקוראת ששאלה בנושא זה. הקוראת שאלה אודות פרסומים בעיתון שיש בהם משום לשון הרע, וכך ענה הרב:

[...] וישנם שני סוגים של תועלת. התועלת האחת: להציל את חברו מלהיכשל בעסק או שידוך עם אדם שאינו הגון לו [...] התועלת השנייה: להוקיע מעשה רשע כדי למנוע את הרבים מללכת בדרכים רעות. וכאשר

זו המגמה, אין צורך לצמצם כל כך בדברים, אלא צריך להוקיע את הרשע באופן הברור ביותר. וזו אחת המשמעויות המרכזיות של מצוות המחאה. אמנם גם כשרוצים להוקיע רשע, חובה לדבוק באמת ואסור להפריז בדברים.⁶

אם כן, תפיסתו של הרב מלמד היא שהפרסום התקשורתי מכוון לסוג השני של תועלת המתירה לומר, לכאורה, לשון הרע - הוקעת הרשע.

הרב מלמד מעגן את דבריו בחפץ חיים כלל י', פרק המונה את שבעת הכללים שאדם מחויב לעמוד בהם אם ברצונו לפרסם לשון הרע לתועלת. בכלל, אמירת לשון הרע לתועלת אינה המעשה המרכזי אליו מכוון החפץ חיים: רק אחרי הקדמה ארוכה שמונה את עשרות האיסורים, המצוות והאורוין שאדם שמספר לשון הרע עובר עליהם, ואחרי תשעה פרקים גדושים בפרטי איסור על הדיבור בגנות חברו, כותב החפץ חיים את התנאים הנדרשים המתירים לדבר לשון הרע לתועלת.

גם החפץ חיים מסכים שיש מקרים יוצאי-דופן שבהם מותר לאדם לספר בגנות חברו. אולם, עיון בתנאי-הסף הנדרשים בכדי לדבר בגנות אדם אחר לתועלת מלמד שמצב כזה הוא כמעט בלתי-אפשרי. אלו שבעת התנאים שמונה החפץ חיים, שרק אם מתקיימים כולם מותר לאדם לספר לשון הרע על חברו:

1. אדם המעוניין לספר בגנות חברו צריך לראות את המקרה המדובר בעיניו ממש. אם סיפור המקרה לא התרחש מול עיניו, אסור לו לספר.
2. על האדם המספר לעיין היטב בכל פרטי המקרה, ולבחון בכנות האם באמת מדובר במקרה של נזק אמתי או שמדובר בדבר שניתן לעבור עליו לסדר היום.
3. בטרם יבוא אדם לספר בגנות חברו, עליו לנסות להוכיח את חברו המזיק. במידה והמספר עדיין לא הוכיח את חברו, אסור לו לספר דבר.
4. סיפור המעשה צריך להיות מדויק לחלוטין, ללא שום תוספות של המספר שעלולות ליצור רושם שגוי.

⁶ 'עיתונות ולשון הרע', בתוך: רביבים - קובץ מאמרים בנושאי עם, ארץ וצבא, עמ' 104-100.

5. כוונת המספר חייבת להיות לתועלת הציבור והחברה, ולא לשום מטרה אחרת. אם יש למספר הנאה, מכל סוג שהיא, מסיפור המעשה, אזי אסור לו לספר.
6. אם קיימת במציאות אפשרות לפתור הבעיה ללא סיפור לשון הרע, אזי אסור לספר לשון הרע ויש לפעול בדרכי פעולה אלטרנטיביות.
7. אם כתוצאה מהסיפור, יגרם למזיק יותר נזק משהיה נגרם לו אילו התלבנו הדברים בבית-דין, אזי אסור לספר דבר.

הכלל שפסק החפץ חיים קובע כי בכדי לספר לשון הרע לתועלת חובה על המספר לוודא שכל שבעת התנאים יתממשו במלואם. גם אם התקיימו שישה תנאים, אסור על האדם לספר את הדברים ועוון יחשב לו. לדוגמה, אם אדם מעוניין להתריע בפני החברה מפני אדם שעלול להזיק לה, ואחרי שעיין במעשה היטב (תנאי 2), אחרי ניסיון הוכחה שנכשל (תנאי 3), תוך שמירה על דיוק מירבי בפרטים (תנאי 4), מתוך כוונה טהורה לתועלת (תנאי 5), כאשר אין אפשרות אחרת להגיע לאותה התועלת (תנאי 6), ובידיעה שלא ייגרם לאותו אדם יותר נזק משהיה נגרם לו אילו היה מפסיד בתביעה בבית-דין (תנאי 7), עדיין יהיה אסור לאותו אדם לספר, מפני שלא ראה את המעשה בעיניו (תנאי 1). אין זה משנה לענייננו אם שמע עדות מהימנה בנושא מפי עשרות עדי ראיה, ואפילו אם המזיק הודה בפניו, כל עוד המספר לא ראה את המקרה בעיניו, אסור לו לספר לאחרים.

האופציה לספר בגנות חברו לצורך תועלת קיימת, אמנם, במשנתו של החפץ חיים, אבל התנאים והקשיים שהוא מציב רבים כל כך עד שנדמה כי נדיר יהיה למצוא מצב בו יתקיימו כל התנאים.

בחירתו של הרב מלמד לצמצם את תנאי-הסף לאמירת דבר-מה שיש בו כדי להזיק לאדם אחר לשני תנאים בלבד היא בחירה רדיקלית, בטח בתחום הלכתי בו החפץ חיים הוא הפוסק המכריע בכל שאלה.

בעצם, הרב מלמד תופס קו הלכתי עצמאי: למרות שהוא מפנה את קוראיו לחפץ חיים וכן מצטט מדבריו, הוא לא מחיל את כל הכללים של החפץ חיים על אמירת לשון הרע לתועלת. הרב מלמד דורש מהמפיץ דברי לשון הרע לתועלת לעמוד בשני כללים בלבד: שמטרתו תהיה לתועלת ולא למטרת פגיעה אישית ברשע,

ושיבדוק את העובדות היטב. הרב מלמד לא דורש מעיתונאי שיראה את המקרה בעיניו, שיוכיח את הפוגע טרם פרסומו או שיוודא שלא ייגרם לפוגע נזק גדול יותר משהיה נגרם לו אילו היה נתבע בבית דין. כל הכללים הללו מיותרים לפי הרב מלמד: הדבר היחיד שחשוב לדידו הוא שהמטרה תהיה רק לתועלת, ושהעובדות יבדקו לאשורן.

בפסיקתו בוחר הרב מלמד לצטט מתוך החפץ חיים ציטוט סלקטיבי ביותר, שאמירה משמעותית בצידה. כך מצטט הרב מלמד מדבריו של החפץ חיים בהתייחסו לשאלת לשון הרע ותקשורת:

אם האנשים שהוא מספר לפניהם [דברים רעים על חברו שגזל או עשק] יכולים לעזור לנגזל ולנעשק וכו', בוודאי נכון לעשות הדבר כן [שעל ידי כך יציל את חברו הנגזל או הנעשק]. ואפילו אם התועלת הזאת לא תוכל להגיע על ידי סיפורו, רק שהוא מתכוון שיתרחקו בני אדם מדרך רשע כשישמעו שהבריות מגנות פועלי אוון. ואולי הוא בעצמו ישוב על ידי זה מדרכיו הרעים ויתקן מעשיו, כשישמע הבריות מגנות אותו עבור זה, גם זה אינו בכלל לשון הרע ולתועלת יחשב.⁷

לכאורה דברים אלו מלמדים אותנו שמותר לפרסם את הרשע אפילו אם אנחנו לא בטוחים שתבוא על ידי זה תועלת מיידית, אולם הרב מלמד מתעלם מחיובו של החפץ חיים שכל שבעת הכללים יתמלאו: "יכול לספר הדברים לבני אדם כדי לעזור לאשר אשם לו ולגנות המעשים הרעים בפני הבריות, אך יזהר שלא יחסרו אלו השבעה פרטים שנבארם בסמוך".⁸ יסוד שבעת הכללים הוא המרכזי ביותר בפענוח עמדתו של החפץ חיים בעניין סיפור לשון הרע לתועלת, והרב מלמד חולק על כך במסווה.

בחירתו של הרב מלמד לפתוח את תשובתו במילים "הכלל החשוב ביותר בדיני לשון הרע, שמותר לספר לשון הרע לתועלת" עומדת בניגוד מובהק לפתיחה של

⁷ חפץ חיים, ח"א, כלל י, ד.

⁸ חפץ חיים ח"א, כלל י, א. הרב מלמד משמיט את המשך דבריו של החפץ חיים באותה הפסקה עצמה, שם מזכיר החפץ חיים את החובה שימולאו כל שבעת התנאים: "[אם האדם משוכנע שדבריו יפלו על אזניים ערלות, אזין אפילו אם יושלמו כל הפרטים גם כן אסור לספר שום דבר... דהיינו אם לא נשלמו הפרטים הנ"ל", ובפסקה שאחריה: "ולכן אם יושלמו בו כל הפרטים הנ"ל".

החפץ חיים, עליו הרב מלמד מסתמך, כביכול: "בכלל זה יבואר איסור לשון הרע בפיו או על ידי רמז או מכתב, וגודל העונש למי שהורגל בעוון זה ושכר למי ששומר עצמו מעוון המר הזה [...] אסור לספר בגנות חברו אפילו על אמת גמור וכו'".⁹ החפץ חיים פותח בפרטי האיסור, והוא מאריך בהם עד מאוד משך שבעה פרקים עמוסים הלכות והערות שוליים. מנגד, המוקד של הרב מלמד שונה לחלוטין, הוא מדגיש קודם כל את חשיבות הפרסום לתועלת ורק אחר כך מציב תנאים.

כדי לעמוד על הפער לאשורו נשתמש בביוגרפיה של הרב מלמד. הארה ביוגרפית זו תשפוך אור על הרקע לפסיקתו של הרב מלמד בשאלות הנוגעות לממשק בין הלכה ותקשורת.

הרב אליעזר מלמד (נולד ב-1961), רב היישוב הר ברכה וראש ישיבת ההסדר שם, הוא בנם של הרב זלמן והרבנית שולמית. הרב זלמן הוא ראש הישיבה הגבוהה בבית-אל, והרבנית שולמית היא מנהלת האתר ערוץ 7. בעבר הייתה הרוח החיה שמאחורי תחנת הרדיו הפיראטית ערוץ 7, ששידרה מספינה מול חופי ישראל מתוך ניסיון לאזן את התקשורת הישראלית למקום ימני ואמוני יותר. אנשי ישיבת בית-אל כיעקב (כצ'לה) כ"ץ ויואל צור היו החלוצים הלוגיסטיים של הפרויקט, בין השאר בתחומי המימון, השידור והתפעול. באוקטובר 2003, כ-15 שנים לאחר תחילת שידוריה, הופסקו שידורי התחנה בפסיקת בית המשפט הישראלי. במקביל דאגה הרבנית שולמית להקמה של אתר אינטרנט בשם זהה, אתר פופולרי מאוד אותו היא מנהלת עד היום.

עוזי ברוך, עורך אתר ערוץ 7, העיד שבכל שאלה הלכתית הקשורה בפרסום ידיעה באתר הוא מתייעץ עם משפחת מלמד טרם פרסומה.¹⁰ הרב אליעזר מלמד כותב טור הלכתי ורעיוני באופי פובליציסטי בשם 'רביבים', טור, שלטענת מנהלי ערוץ 7, הוא הנקרא ביותר בעיתונות הדתית בכלל.¹¹

⁹ חפץ חיים, ח"א, כלל א, א.

¹⁰ נאמר במסגרת פאנל שהתקיים ביום עיון של המרכז לאתיקה בירושלים: 'בעזרת השם: אתיקה, אמונה והלכה באתרי האינטרנט הדתיים'.

¹¹ בני משה, אתר ערוץ 7: <http://www.inn.co.il/News/News.aspx/197431>

ברור כי את פסיקתו של הרב מלמד בכל הקשור לממשק בין הלכה לתקשורת יש לקרוא על רקע הניסיון האישי הרחב שלו בהתמודדות עם שאלות תקשורתיות. בניגוד לרבנים אחרים שפוסקים מתוך ניתוק יחסי ממושקף הפסיקה שלהם, הרב מלמד מתעסק בשפיר ובשלייה של התקשורת כבר עשרות בשנים ודבר זה מביא אותו לפסוק אחרת בדיני לשון הרע.

ההיכרות האינטימית של הרב אליעזר מלמד עם הפרסום התקשורתי על כל היבטיו מקנה לו נקודת מבט חדשה על חשיבותו של המדיום העיתונאי. רוב פוסקי ישראל מכירים את המתח בין הלכה לתקשורת בעיקר מצדו של בית המדרש, והדבר דומה לפוסק שמכריע בענייני ריבית עם הבנה מועטה בכלכלה או לרב שמלמד הלכות טריפות בכשרות אך מעולם לא ביקר ברפת. היכולת של הרב מלמד להיות כמעט בן-בית גם בעולם התקשורתי, נוסף על הימצאותו בעולם התורה, מנגישה עבורו זווית ראייה יקרה בנושא רגיש זה.

ב'פניני הלכה' מציב הרב מלמד ארבעה תנאים (שהם בעצם שלושה) לאמירת לשון הרע לתועלת: הכוונה צריכה להיות טהורה לתועלת, אסור להגזים בחומרת העוון, צריך לבחון היטב אם מדובר באמת במעשה רע ושאינן אפשרות לדון לכף זכות, ויש להתחיל בהוכחה בצנעה ורק אז להוכיח בפומבי.¹² שני כללים חדשים נתווספו פה ביחס לפסיקה שלו ב'רביבים', אותה הבאתי לעיל: האיסור להגזים (שאוילי כלול כבר בחובה לבחון את המקרה ביושר, ואז אין פה חידוש ביחס לדבריו הקודמים), והחובה להוכיח בצנעה טרם הפרסום. גם כאן משתמש הרב מלמד בציטוט הסלקטיבי מתוך דברי החפץ חיים, לצד הפניה באלו המילים: "עייין על כל זה בחפץ חיים הלכות איסורי לשון הרע כלל י".¹³

ניתוח שאלה שהופנתה אליו במסגרת מערכת אתר 'שיבה' ייתן לנו מבט נוסף על השקפתו של הרב מלמד בתחום.

"אני קוראת באופן קבוע את עיתון 'בשבע', נהנית מאוד ושמחה שאין כתבות שעניינן לשון הרע בעיתון זה. למעשה, זהו אמצעי התקשורת היחידי שאני

¹² פניני הלכה, ליקוטים ב, א, יא-יג; כא-כג.

¹³ יש לציין שאת ההפניה לדברי החפץ חיים מציין הרב מלמד בהתייחסו לאזהרה של אדם פרטי מפני שותפות בעסק מפוקפק עם אדם פרטי אחר, אך בפסקה כג שם ("האם מותר לפרסם בעיתון גנותם של אישי ציבור") הוא מפנה לשערי תשובה ומדרש תנחומא, ולא לחפץ חיים.

צורכת", כותבת לרב מלמד שואלת אנונימית. "כאן (לכאורה) מתחילה הבעיה: קורה מדי פעם שמוזכרים דברים שידועים ל'כולם' מן התקשורת, ולפחות בשבילי (שלא ידעתי מזה) זה לשון הרע או רכילות".¹⁴ היא ממשיכה בתיאור הפער שהיא חווה בין הלכות לשון הרע כפי היא מכירה, ובין הרצון לסמוך על עיתון 'בשבע' שיהיה נקי מבעיה זו.

הרב מלמד משיב לה מה שמשיב ואז מצרף תוספת מרתקת: "אולי ראוי להזכיר כאן את דברי רבי יוחנן (סנהדרין קא, ב): 'מפני מה זכה ירבעם למלכות - מפני שהוכיח את שלמה'. הרי שהאומץ לומר ביקורת מאפשר לשנות את המציאות. ומי שמסוגל לבקר ביקורת נכונה יכול לזכות על ידי כך למנהיגות. אלא שיש לשים לב להמשך דבריו של רבי יוחנן: 'ומפני מה נענש [ירבעם, מאוחר יותר] - מפני שהוכיחו ברבים', ופירש רש"י שהוכיחו ברבים כדי לביישו. כלומר, הביקורת צריכה להיות כדי לתקן בלבד ולא כדי לפגוע ולהעליב. על כן צריך להקפיד שתהיה צמודה לאמת, ותאמר אך ורק כדי לתקן".¹⁵

תלונתה של השואלת מציגה בעיה מוכרת בה נתקל כל אדם ירא שמים המבקש להתעדיין בעיתונות היומית: איך נדע איזה מידע מותר לנו לקרוא ואיזה לא משום שהוא 'לשון הרע'? עצתו של הרב מלמד היא לבחון את כוונותיו של מחבר הכתבה. אם כוונתו היא טהורה, דהיינו: מטרת הפרסום היא לבקר אדם או תופעה חברתית פסולה, ואין בה רצון עיוור להשמיץ את מושא הכתבה, הרי שמותר (ולפעמים אפילו חובה) לקרוא אותה. אבל אם הכותב הוא אדם לא-מתוקן שמטרתו הכפשת שמו של מושא הכתבה, אזי מעשיו פסולים ויש להתרחק מכתבותיו. סימוכין לדבריו הוא מביא מדברי הגמרא אודות חטאו של ירבעם, שהוכיח את שלמה בפומבי ולכך נענש.

הרב מלמד בוחר ללמוד את דברי חז"ל כאילו הפגם שבמעשיו של ירבעם היה כוונתו האינטימית לבייש, וזה היה חטאו. ירבעם כיוון בלבו לבייש את מלך ישראל ולכן הוא נענש, אולם אילו הייתה כוונתו האישית לצורך תיקון, לא היה נענש. דרך הקריאה הפשוטה והאינטואיטיבית יותר - שחטאו של ירבעם היה

¹⁴ אתר ישיבה: <http://www.yeshiva.org.il/ask/?id=14646>

¹⁵ שם.

בפומביות התוכחה ולא בכוונותיו הנסתרות - נדחית על ידו. ניתן להעמיד את המחלוקת בין החפץ חיים ובין הרב מלמד בהבנת דברי הגמרא הזו. האם חטאו של ירבעם היה עצם הפרסום הפומבי (כדעת החפץ חיים),¹⁶ או רק בגלל שכיוון בליבו להשפיל את המלך ולא לתקן (כדעת הרב מלמד).

מבט נוסף על דרך לימודו של הרב מלמד אפשר למצוא במסגרת עיון בדברי הרשב"ץ¹⁷ בפירושו 'מגן אבות' על מסכת אבות. המשנה באבות (ג', יא) מונה את אלו שאין להם חלק לעולם הבא, ובין השאר מזכירה גם את המלביץ פני חברו ברבים. בהקשר הזה מצטט הרשב"ץ את הקטע מסנהדרין על הסיבה שבגינה נענש ירבעם, מפני שהוכיח את שלמה ברבים. נתאר את ההקבלה בין המקרה באבות ובין המקרה בסנהדרין, ומתוך כך נלמד על תפיסתו של הרשב"ץ. בנוגע למשנה באבות, ברור שאסור לאדם להלביץ פני אדם אחר גם באופן פרטי. ברגע שהלבנת פניו נעשית בציבור העוון חמור יותר, כמובן, אבל מדובר רק בתוספת כמותית ביחס לאיסור הבסיסי לבייש אדם בצנעה, ולא בשינוי בעל אופי איכותי. המקרה של ירבעם ושלמה הוא שונה. במקרה הזה ירבעם מוזכר לשבח על בחירתו להוכיח את המלך, וחטאו מסתכם בהחלטה לעשות זאת בצורה פומבית.

אם כן, ההקבלה בין המקרים אינה מושלמת: לעתים הפומביות היא רק תוספת לעוון הבייש הבסיסי (כמו במקרה באבות), ולעתים היא מוכיחה על המפרסם למפרע שכוונתו הייתה לא לטובה (כמו במקרה בסנהדרין). הרב מלמד בוחן כאן אופציה נוספת: הוא מסכים שלעתים הפומביות מוכיחה שכוונותיו של העיתונאי אינן טהורות, אולם זה לא מוכרח. יתכן בהחלט שיווצר מצב במסגרתו העיתונאי יבחר, תוך שמירה על כוונות טהורות, לפרסם בפומבי את מעשיו הרעים של אדם אחר. הפומביות לא תמיד משמשת נייר לקמוס שיפנע את צפונות ליבו של המפרסם, ורק העיתונאי יודע האם כוונות טהורות עומדות מאחורי הפרסום, או שמא מדובר ברצון לפגוע ולבייש.

¹⁶ אמנם לא מצאתי התייחסות של החפץ חיים למדרש הספציפי הזה, אך לאור משנתו ניתן ללמוד בסבירות גבוהה שכך היה בוחר לפרש.

¹⁷ הרשב"ץ: רבי שמעון בן צמח דוראן, נולד במיורקא 1361 - נפטר באלג'יר 1444.

בעצם, המסקנה העולה מכל האמור לעיל היא שהחינוך היומיומי של הרב מלמד עם המערכת התקשורתית יצרה אצלו הערכה רבה יותר והבנה מעמיקה יותר של כוחה של התקשורת מחד, ושל חשיבותה מאידך. פסיקתו של הרב מלמד בשאלה של לשון הרע בתקשורת שואבת כמובן ממקורות הלכתיים טהורים, אבל ברור שהבנה טובה יותר של המציאות חידדה את עמדתו זו.

מדיניות הלכתית מיוחדת זו באה לידי ביטוי בדרכים מגוונות באתר של משפחת מלמד. "לאן נעלמו הטוקבקים בפרשת הרב אלון" היא כותרת כתבה שעלתה בערוץ 7, ימים ספורים אחרי הודעת פורום תקנה על טיפולם בפרשיית הפגיעות המיניות של מוטי אלון. כך נכתב בידיעה:

ההחלטה שקיבלה מערכת ערוץ 7 שלא לאפשר תגובות גולשים לכתבות הנוגעות לפרשת הרב מוטי אלון עוררה תשומת לב תקשורתית וציבורית רבה. גולשים רבים פנו בדרכים שונות למערכת הערוץ והביעו עמדתם על ההחלטה [...] ההחלטה שהתקבלה, מסביר ברוך [=עוזי ברוך, עורך אתר ערוץ 7], נועדה לאפשר איזון עיתונאי קר בין חובת הדיווח לצורך בשמירת כבודם של שני הצדדים גם יחד. ברוך מציין בדבריו שההחלטה מהווה מחיר של ממש אותו משלם ערוץ 7 על שאיפתו לעמוד בסטנדרטים של מניעת פגיעה ברבנים, בהלכות ובתורה. זאת כיוון שיכולת התגובה על כתבות היא מהגורמים המרכזיים להעלאת מספר הגולשים המבקשים להביע דעתם מחד ומאידך לקרוא את חוות דעתם של אחרים. למרות מחיר זה של חשש מירידה בהיקף הגולשים קיבלה המערכת את החלטתה שכאמור זוכה ללא מעט שבחים ודברי תמיכה מאישים בציונות הדתית לצד הציבור עצמו.¹⁸

הסטנדרט העיתונאי המיוחד חושף טפח מהלבטים עמם מתמודד העיתונאי הדתי, ועם דרכו של הרב מלמד.

בחודש חשוון תשע"ד פרסם עמנואל שילה, עורך העיתון 'בשבע', דברי שבח על קולגה ממערכת 'מקור ראשון'. יהודה יפרח, תלמיד חכם וד"ר למשפטים ששימש אז עורך מוסף 'צדק' בעיתון, סיפר שבחר לגנוז תחקיר שערך על שני מועמדים לתפקיד ראש רשות מקומית משיקולים הלכתיים. שילה פָּרַג לעמיתו למקצוע:

¹⁸ אתר ערוץ 7: <http://www.inn.co.il/News/News.aspx/200831>

נדיר למצוא כלי תקשורת ואפילו אנשי תקשורת בודדים שעבודתם מנווטת על ידי שיקולים הלכתיים של מה מותר ואף מצווה לפרסם ומה אסור לפרסם. בכלי תקשורת רבים המיועדים לצ'יבור הדתי השיקול העיקרי לגבי המותר והאסור לפרסום בענייני צניעות, בענייני אמונה וכפירה או בענייני לשון הרע ורכילות מסתכם בשאלה מה יעבור אצל קהל הקוראים ומה יקומם אותו ויביא לביטול מנויים או לירידה ברייטינג. חלק מהעיתונאים הדתיים אינם מעוניינים בהכוונה הלכתית שתגביל אותם בעבודתם ותסבך את יחסי העבודה שלהם עם עמיתיהם ועם הממונים עליהם... שמחתי לקרוא בגיליון יום שישי האחרון של 'מקור ראשון' את נימוקיו של עורך המוסף 'צדק', יהודה יפרח, שהחליט לגנוז תחקיר מתוך שיקולים הלכתיים של לשון הרע ורכילות. לדבריו, מדובר בפרסום נגד מועמדים באחת הרשויות המקומיות, אשר עשוי היה להטות את תוצאות הבחירות לרעתם. יפרח התרשם שהמועמדים פעלו מתוך מניעים אידיאולוגיים ללא אינטרס אישי, לא חרגו מדרכי הפעולה המקובלות במסגרת אילוצי הנסיבות שבהן פעלו, ובדיעבד עשו ככל יכולתכם כדי לפצות את הנפגעים.¹⁹

התרשמותו של שילה מהבחירה של יפרח מלמדת שהקו האידאולוגי של העיתון שהוא עומד בראשו ושל קבוצת התקשורת שהוא חלק ממנה, קבוצה שמנווטת על ידי משפחת מלמד, מנסה גם היא להלך בין הטיפות של הדרישות ההלכתיות ושל העבודה התקשורתית.²⁰

לסיכום, הרב מלמד מכיר בערכה ובחשיבותה של מערכת תקשורתית איתנה ובריאה. הוא מבקש להישאר במסגרת הקונצנזוס ההלכתי העכשווי המתבטל לחפץ חיים, אולם למעשה הוא מחדש ופוסק אחרת ממנו במקרים שונים. האסטרטגיה של הרב מלמד היא היתלות בדברי החפץ חיים והפניה אליהם, בד בבד עם פסיקה עצמאית. בכך מאפשר הרב מלמד את קיומה של מערכת

¹⁹ אתר ערוץ 7: <http://www.inn.co.il/Articles/Article.aspx/11683>

²⁰ מעניין לציין שהשיקול ההלכתי שמציג שילה לצורך לגנוז את התחקיר, הוא אחד מאותם שיקולים הלכתיים שנשמטו בפסיקת ההלכה של הרב מלמד! "אחד התנאים הדרושים כדי להתיר לעיתונאי (ובעצם לכל אדם) לפרסם לשון הרע לתועלת הוא שלא ייגרם למי שאודותיו מספרים נזק חמור ובלתי פרופורציוני לעומת העולל שעשה. פרסום התחקיר ארבעה ימים לפני הבחירות, הסביר יפרח, היה עלול להטות באופן לא ענייני את תוצאות הבחירות ובכך לפגוע פגיעה מוגזמת באותם מועמדים. יפרח, עיתונאי מוכשר וגם תלמיד חכם שעשה שנים רבות בבית המדרש, הפעיל שיקול דעת הלכתי והחליט לגנוז את התחקיר [...] טוב לראות ולו עיתונאי בודד שיוודע ומעוניין להכפיף את עבודתו לשיקולים הלכתיים", כתב שילה שם. השיקול ההלכתי הנ"ל, הוא הבדיקה שפרסום לא יפגע באדם נזק לא-מידתי, לא הוזכר בכתבי הרב מלמד ומכאן שהושמט על ידו.

תקשורתית מודרנית, תוך שמירה על גבולות הקונצנזוס הדתי, ותוך המשך ביצור מעמדו של החפץ חיים.

שלושה עשורים אחרי פרסום 'הטובים לתקשורת', מאמרו המכונן של אורי אורבך ז"ל, בעידן בו כיכובן של כיפות סרוגות בשעות השיא של שידורי הטלוויזיה אינן עוד מחזה נדיר וכתבים וכתבות דתיים באמצעי התקשורת הם עניין שבשגרה, כשרבע מצוערי קורס הכתבים של גלי צה"ל הם בוגרי מוסדות ציונים-דתיים ודמויות חרדיות עובדות בתאגיד השידור הציבורי - האופציה ההלכתית שמציע הרב אליעזר מלמד היא צעד חשוב נוסף בניסיון לענות על הצרכים התורניים-חברתיים החדשים, ועוד שלב בדרך למציאות מתוקנת.

להלן תגובתו של הרב מלמד :

דייקת והתעמקת יפה בסוגיה, ויהי רצון שתזכה להמשיך ולברר סוגיות רבות לתפארת.

אוסף הערה חשובה: אמרו חכמים דברי תורה עניים במקום אחד ועשירים במקום אחר. על כן צריך להשלים את הדברים מהמקורות השונים, ועל ידי מתבארת הכוונה. מאמך נוטה מעט לסגנון האקדמאי, שמה שמאפיין את המאמרים האקדמאים, שהם נוטים לדקדק במה שלפניהם ופחות מתאמצים לעמוד על ההקשר ולהשלים את הדברים מכלל המקורות. כך הם מרגישים שהם צועדים על קרקע בטוחה יותר, אולם באופן זה אין אפשרות לעמוד על מהות הדברים. הדבר בא לידי ביטוי במה שכתבתי שיש שני כללים, אולם אין הכוונה שכל שאר הכללים שכתב החפץ חיים מתבטלים, אלא מקבלים פחות דגש, והכלל של התועלת גובר. לפי כלל זה, גם יש לקבל את הדברים שהבאת בשם ר' עמנואל שילה.

בברכה,
אליעזר מלמד